

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԻԱՅԵԱԼ ՆԱՀԱՆԳՆԵՐՈՒ

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՄԱՄՈՒԼ

(Պատմական-տեղեկատուական ակնարկ)

Ամերիկայի Միացեալ Նահանգները այսօր բնակավայրն է Սփիւռքի հայկական մեծագոյն գաղութին, որ պատկառելի կարողականութեամբ օժտուած է: Զանց առնելով որակի եւ պատշաճ բովանդակութեան սովորական չափանիշները, ամերիկահայ գաղութը տէրն է դասական հասկացողութեամբ (այսինքն գրաւոր եւ տպուած) հայկական մամուլի մը, որ իր քանակով՝ տեղը կը գիշի միայն Հայաստանի մամուլին: Իսկ եթէ ասոր վրայ աւելցնենք վերջին տասնամեակին տեղեկատուութեան փոխանցման եթերի, հեռատեսիլային եւ ձայնասփիւռային ալիքներու եւ համակարգիչներուն արագընթաց հաղորդակցութեան միջոցներու օգտագործման հետզհետէ ուռճացող երեւոյթը, որ առհասարակ ծանօթ է «բանաւոր մամուլ» յորջորջումով եւ որուն մէկ կողմնակի արտադրանքն է (by product) այսպէս կոչուած «գրասեղանային հրատարակչութիւնը» (desktop publishing), այն ատեն կրնանք անվերապահօրէն ընդգծել, որ ամերիկահայ մամուլը, այսօր, առնուազն իր քանակով, առաջնակարգ տեղ կը գրաւէ հայկական մամուլի համայնական ընտանիքէն ներս:

Ամերիկահայ մամուլին մաս կը կազմէ եւ անոր մէկ կարեւոր եւ մանաւանդ որակաւոր բաժինը կը կազմէ Ամերիկայի մէջ լոյս տեսնող հայագիտական մամուլը, որ ընդամէնը 72 տարուան կեանք ունի: Պէտք է անմիջապէս շեշտել, սակայն, որ ի հեճուկս ամերիկահայ մամուլին, որ մասնագիտական պրիսմակէ դիտուած միջակութեան ախտէն կը տառապի, Ամերիկայի հայագիտական մամուլը, ներկայիս ազդուելով հանդերձ մամուլի նորանոր հրատարակչութեան ձեւերէն, իր գոյութեան 72 տարիներուն ընթացքին, իր մասնագիտական-ակադեմական որակով շինիչ ներդրում մը ապահոված է ու տակաւի՛ն կ'ապահովէ հայագիտական մամուլի ընդհանրական ընտանիքին:

1.

«ԴԱՍԱԿԱՆ» ՇՐՋԱՆ

Ա. «Հայրենիք» Ամսագիր

Եթէ վայրկեանի մը համար զանց առնենք դարասկիզբին Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներուն մէջ որոշ թափ ստացած տարեգիրքերու հրատարակութիւնն ու անոր մէջ մերթ ընդ մերթ տեղ գտած ու հայագիտական որոշ կարեւորութիւն ներկայացնող գրութիւններն ու մասնակի ուսումնասիրութիւնները, այն ատեն կրնանք մեր ուսումնասիրութիւնը սկսիլ մատնանշելով, որ Ամերիկայի հայագիտական մամուլի ընտանիքին երիցագոյն անդամը, անկասկած, «Հայրենիք» Ամսագիրն է, որ հրատարակուած է 1922-1970 ժամանակաշրջանին (վերջին երեք տարիներուն իբրեւ եռամսեայ պարբերաթերթ), Պոսթընի մէջ, խմբագրութեամբ՝ նախ Ռուբէն Դարբինեանի եւ ապա՝ Մինաս Թէյօլեանի: Իր գոյութեան 48 տարիներուն ընթացքին, «Հայրենիք» ամսագիրը հայագիտութեան մարզին տուած է հարիւրաւոր որակաւոր յօդուածներ եւ ուսումնասիրութիւններ, որոնք մինչեւ այսօր իբրեւ հետազոտութեանց աղբիւր կը գործածուին բազմաթիւ գիտաշնատողներու կողմէ:

Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան կուսակցական օրգանի իր հանգամանքով «Հայրենիք»ը իր էջերուն կարեւոր մասը տրամադրած է քաղաքական-գաղափարական հարցերու արծարծման (եւ այդ հասկնալի պատճառներով, որովհետեւ հրատարակութիւնը իբրեւ միջոց ծառայած է Հայաստանի Հանրապետութեան աքսորուած ղեկավարութեան կողմէ, Հայաստանի համայնավար կարգերուն հանդէպ հակափրփականտայի համար), այնուամենայնիւ այդ բնագաւառներու կողքին ամսագրին միջոցաւ լոյս ընծայուած գրական, բանասիրական, պատմական, պատմագիտական, ազգագրական եւ հայագիտական այլ բնագաւառներուն պատկանող գրութիւնները, թոյլ կու տան զանիկա դասելու հայագիտական կարեւոր հրատարակութիւններու շարքին: Ի դէպ, պէտք է յստակել, որ նոյնիսկ ամսագրին մէջ լոյս տեսած քաղաքական-գաղափարական բնոյթի յօդուածները եւ ուսումնասիրութիւնները իրենց կարգին այսօր պատմագիտական արժէք ներկայացնող առարկաներ են, որովհետեւ մերօրեայ հայագէտներու կողմէ անոնց իբրեւ հում ատաղձ ուսումնասիրութիւն որոշ պատկեր կը փոխանցէ Սփիւռքի պատմութեան կարեւոր հանգրուանի մը մտածելակերպին մասին:

Իբրեւ ընդհանրական գնահատական կարելի է ըսել, որ «Հայրենիք» ամսագիրներու հաւաքածոն՝ այսօր կը մնայ իբրեւ հարուստ թղթածրարը ԱՄՆու հայագիտական մամուլին: Հրատարակութեան

մէկ ա՛յլ կարեւոր հանգամանքն այն է, որ կարողացած է տասնամեակներու ընթացքին (մանաւանդ իր գոյութեան առաջին հանգրուանին) ի մի հաւաքել սփիւռքացրիւ գրազէտներու, բանաստեղծներու, բանասէրներու եւ հայագէտներու կարեւոր խումբ եւ անոնց գիտական-ակադեմական աշխատանքի փոքր ասպարէզ մը ստեղծած է եւ այդ ալ տնտեսական եւ ազգային-ընկերային դժնդակ պայմաններու ներքեւ: Կարելի է նոյնիսկ շարունակել ըսելով, որ հրատարակութիւնը, իր սակաւաթիւ ամբողջական հաւաքածոներով – ձեռով մը հանրագիտաբանային բնոյթ ունի: Կը մնայ այդ գծով տանիլ հիմնական աշխատանքը՝ անոր նիւթերուն ցանկագրումն ու հաւաքածոն microfilm-ի վերածելը, որուն գծով ցարդ տարուած աշխատանքները – որքան որ ես իրազեկ եմ – կը մնան կիսաւարտ:

Բ. «The Armenian Review»-ն

Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու հայագիտական մամուլի դասական շրջանին մէջ պէտք է գետնդել ա՛յլ հրատարակութիւն մը եւս, որ ձեռով մը շարունակութիւնն է «Հայրենիք» ամսագրին: Խօսքը հոս կ'երթայ անգլիատառ «The Armenian Review» պարբերականին, որ այսօր կը բոլորէ իր հրատարակութեան 47-րդ տարին:

«The Armenian Review»-ն հրատարակուած է զուգահեռաբար «Հայրենիք» ամսագրին, իսկ այս վերջինին դադրելէն ետք ստացած է ինքնուրոյն նկարագիր ու դիմագիծ եւ ԱՄՆներու հայագիտական մամուլի ընտանիքին մէկ կարեւոր անդամը կը նկատուի: Հոս պէտք է շեշտել, որ Review-ի հրատարակութիւնը պատահականութենէ աւելի ծրագրուած աշխատանքի մը արդիւնքն է, որովհետեւ հրատարակութիւնը ճիշտ ժամանակին իբրեւ բեմ ծառայած է ԱՄՆներու նորահաս հայագէտ սերունդի մը, որ իր ուսումը ստանալով ամերիկեան համալսարաններու մէջ՝ հարկ կը զգար անգլիատառ պարբերականի մը, որ իբրեւ միջոց պիտի ծառայէր ամերիկեան ակադեմական շրջանակներէն ներս հայագիտական նիւթերու որակաւոր արծարծման: Եւ այս, հանգրուանի մը, երբ ամերիկեան համալսարաններէն ներս հայագիտական նիւթեր արծարծելու հնարաւորութիւնը գրեթէ անգոյ էր, որովհետեւ ամերիկահայ գաղութը տակաւին զուրկ էր զանազան համալսարաններէ ներս հայագիտական ամպիրոններ հաստատելու եւ այդ իսկ ճամբով հայագիտական հարցերու արծարծման թափ տալու կարելիութիւններէն (որոնք աւելի ուշ շրջանի երեւոյթ են եւ որոնց մասին պիտի անդրադառնանք քիչ ետք):

Review-ն այսօր տակաւին կը շարունակէ իր առաքելութիւնը: Կարելի պիտի չլլայ թուել անունները հայ ակադեմականներու եւ

որակաւոր մասնագէտներու այն հսկայ փաղանգին, որ տասնամեակներու ընթացքին ստանձնած է սոյն հրատարակութեան խմբագրութեան եւ խմբագրական կազմի պարտականութիւնները: Փրոֆեսէօրներ՝ Ռիչըրտ Յովհաննէսեան, Վարդան Գրիգորեան, Տիգրան Գոյուժմեան, Վահէ Օշական, Ռոնալտ Սիւնի, Փիթըր Գաուրի, միայն քանի մը անուններ են պարբերականը առաջ մղող խմբագրական կազմի անդամներէն: Ընդգծենք նաեւ, որ պարբերականի ընդհանուր խմբագրութիւնը վստահուած է Պոսթընաբնակ հայ մտաւորական Թաթուլ Սոնենց Փափագեանին:

Կը մնայ ըսել, որ Reviewն, իբրեւ ամերիկահայ հայագէտներու նորանոր սերունդներու ղեկավարութեան ներքեւ լոյս տեսնող հրատարակութիւն, եղած է ու տակաւին կը մնայ այն հիմնական անգլիատառ հայագիտական պարբերականը, որ հայագիտական կալուածով զբաղող հայ մտաւորականութեան կողքին կը ներգրաւէ նաեւ որակաւոր ոչ-հայ գիտնականներ: Պարբերականին էջերով լոյս տեսած յօդուածները հայագիտական զանազան բնագաւառներու կը վերաբերին, սկսելով գրականէն ու մշակութայինէն, հասնելով մինչեւ բանասիրականը, ընկերաբանականը, հնագիտականը, ազգագրականը, պատմականը, պատմագիտականը եւ քաղաքականը: Թէեւ օրկաճակաւօրէն ո՛րեւէ համալսարանի կապուած չէ, այսուհանդերձ, Reviewն կը շարունակէ պահել իր որակն ու մակարդակը եւ այսօր փնտռուած հրատարակութիւն է Ամերիկայի ու Գանատայի, ինչպէս նաեւ արեւմուտքի եւ Միջին Արեւելքի հայագիտական շրջանակներէն ներս, որովհետեւ իր 47 տարիներու ընթացքին՝ հայագիտական ուսումնասիրութեանց հսկայական պաշար մը մեկտեղած ըլլալով, հետազոտութեան եւ ուսումնասիրութեան կարեւոր եւ ազդու գործիք կը նկատուի:

Գ. «ՊԱՅՔԱՐ»

Մնալով մեր այսպէս որակած ամերիկահայ հայագիտական մամուլի «ղասական» շրջանի ոլորտէն ներս, պէտք է ընդգծել, որ այս հանգրուանի կարեւոր մէկ ա՛յլ առարկաներէն է Պոսթընի մէջ լոյս տեսած «Պայքար» ազգային, գրական եւ քաղաքական պարբերականը, որ ինքնուրոյն դերը ունեցած է հայագիտական մամուլի ընտանիքէն ներս: «Պայքար» պարբերականը մինչեւ 1963 թուականը ունեցած է գրեթէ զուտ բանասիրական բնոյթ: 1963ին, անիկա երկչաբաթաթերթի վերածուելով Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան օրկանի դերը սկսաւ կատարել Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու Արեւելեան ափին համար: Այս տեսանկիւնէն դիտուած, անիկա կորսնցող իր երբեմնի բանասիրական բնոյթը եւ դարձաւ առաւելաբար քաղաքական

հարցերով զբաղող հրատարակութիւն: 1993ին, Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան Կեդրոնական Վարչութեան յատուկ որոշումով, Լոս Անճելըսի մէջ լոյս տեսնող «Նոր Օր» եօթեան՝ կուսակցութեան ամերիկայի օրկանի հանգամանք ստացաւ, մինչ «Պայքար»ը Ռ.Ա.Կ.ի քաղաքական-գաղափարական հարցերու արծարծման թատերաբմին վերածուեցաւ:

Գ. «Նոր Գիր»

Ամերիկահայ հայագիտական մամուլի «դասական» շրջանի մէկ ա՛յլ կարեւոր պարբերականն է «Նոր Գիր»ը (ամբողջական անունով՝ «Նոր Գիր՝ Ամսագիր Գրականութեան եւ Արուեստի»), որ լոյս ընծայուած է 1936–1950 ժամանակաշրջանին, 1936ի առաջին 7 ամիսներուն իբրեւ ամսաթերթ, իսկ անկէ ետք իբրեւ եռամսեայ պարբերական: «Նոր Գիր»ի բեղուն գործունէութիւնը արգասիքն էր ժրջան խմբագրական կազմի մը, որուն անդամներէն կարելի է յիշել Ա. Անդրէասեանը, Բ. Նուրիկեանը, Ա. Գլըճեանը, Մ. Սարգիսեանը, Ս. Մանուէլեանը, Վ. Մալխասեանը, եւայլն: Պարբերականին հայագիտական, գրական նիւթերով իրենց մասնակցութիւնը բերած են տիտաններ՝ Վահան Թէքէեան, Յակոբ Օշական, Բենեամին Նուրիկեան եւ ուրիշներ: «Նոր Գիր» նաեւ յատուկ թիւեր լոյս ընծայած է յաւերժացնելով հայ գրողներ՝ Ռուբէն Զարդարեանը, Արշակ Զոպանեանը, Թլկատենցին եւ ուրիշներ:

2.

ԱՐԴԻ ՇՐՋԱՆԻ ԱԿԱԴԵՄԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Այս բաժնին ընդհանուր վերտառութիւնը ցոյց կու տայ, որ անոր տակ մատնանշուելիք հայագիտական հրատարակութիւնները ընդհանրապէս արգասիքն են զուտ ակադեմական շրջանակներու եւ միութիւններու աշխատանքներուն: Նախքան այդ մասին խօսիլը, կ'արժէ ամփոփ ուրուագիծ մը տալ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներուն մէջ հայագիտական միութեանց կամ ընկերակցութեանց յառաջացման եւ անոնց աշխատանքին արդիւնքով՝ զանազան համալսարաններու մէջ հայագիտական ամպլիոններու ստեղծման մասին, որովհետեւ այս աշխատանքներու արդիւնքով է, որ այսօր Ամերիկայի մէջ ունինք հայագիտական հարցերու նուիրուած երկու պարբերականներ:

Ամերիկայի մէջ հայագիտական ուսմանց խթանման ռազմիրան հանդիսացած է 1950ական թուականներուն Պոսթընի մէջ կազմուած «National Association For Armenian Studies and Research» ընկերակցութիւնը (կարճ՝ NAASR): Այս ընկերակցութեան ջանքերուն շնորհիւ էր, որ Ամերիկայի երկու յառաջադէմ համալսարաններուն մէջ, ի գին նիւթական մեծ գոհողութիւններու, բացուեցան հայագիտական երկու կարեւոր ամպիոններ: Առաջինը՝ Պոսթընի Harvard համալսարանի Մաշտոցի անուան նուիրուած եւ հայ հին գրականութեան ու բանասիրութեան նուիրուած ամպիոնը (ղեկավարութեամբ աշխարհահռչակ գիտնական Ռոպերթ Թամսընի, իսկ վերջերս փրոֆ. Ճէյմըս Ռասըլի), իսկ երկրորդը՝ Լոս Անճելըսի UCLA համալսարանին մէջ Նարեկացիի անուան նուիրուած հայ գրականութեան ամպիոնը (ղեկավարուած փրոֆ. Աւետիս Սանճեանի կողմէ, մինչեւ անոր մահը՝ 1995 թուականին):

Այս երկու ամպիոններն ալ ժամանակի ընթացքին սատարած են ու տակաւին կը սատարեն հմուտ հայագէտներ, կամ իրենց մասնագիտութեանց բերուով հայագիտական որոշ մարզերուն լաւատեղեակ ակադեմիկաններ պատրաստելու գործին:

Միջանկեալ նաեւ ըսեմ, որ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու մէջ հայ ժողովուրդի պատմութեան, մշակոյթին ու գրականութեան որակաւոր հետազոտութեան ծառայող կեդրոններ են Լոս Անճելըսի UCLA համալսարանին մէջ հաստատուած Հայ ժողովուրդի Արդի Պատմութեան ամպիոնը՝ ղեկավարութեամբ բազմավաստակ գիտնական փրոֆ. Ռիչըրտ Յովհաննէսեանի, եւ հովանաւորութեամբ Հայ Կրթական Հիմնարկութեան (Armenian Educational Foundation), Միչիկընի էն Արպըր համալսարանին մէջ փրոֆ. Ռոնալտ Սիւնիի եւ Գէորգ Պարտաքճեանի ղեկավարած ամպիոնները, Ֆրեզնոյի պետական համալսարանին մէջ փրոֆ. Տիգրան Գուլյումճեանի ղեկավարած ամպիոնը եւ թերեւս վերջին տարիներուն հաստատուած քանի մը ուրիշներ, որոնք իրենց կազմակերպած եւ հովանաւորած գիտաժողովներով, սիմփոզիումներով եւ հրատարակութիւններով նոր թափ եւ որակ կ'ընծայեն հայագիտութեան:

NAASRի հայագիտական հարցերու նուիրուած իր տպագրական աշխատանքին շնորհիւ՝ հանրութեան ներկայացուցած է հայ եւ օտար մասնագէտներու ստորագրութիւնները կրող մեծ թիւով հետազոտական հատորներ: Ընկերակցութիւնը ունի հարիւրաւոր անդամներ, որոնք կու գան ակադեմիկան եւ ոչ-ակադեմիկան շրջանակներէն: Տարեկան ընդհանուր ժողովներու ընթացքին կը ճշտուին ընկերակցութեան յառաջիկայ գործունէութեան ծրագիրը եւ անոր գործադրութիւնը կը յանձնուի ընտրովի գործադիր մարմինի մը: Ընկերակցութեան նախագահի իր պաշտօնով, Պր. Մանուկ Եանկ (Manoug Young) երկար տարիներ սատարած է այս աշխատանքներու հոռնաւորման:

Հայագիտական հարցերու նուիրումը եւ ԱՄՆներու մէջ կազմուած երկրորդ ընկերակցութիւնը Society for Armenian Studiesն է, որ մօտ երկու տասնամեակ առաջ իր ստեղծումը կը պարտի խումբ մը հայագէտ-ակադեմականներու: Թէեւ այս միութիւնը իր որակով եւ անդամներու ակադեմական մակարդակով կը գերազանցէ նախորդ ընկերակցութեան չափանիշները, ինչպէս նաեւ վերջերս Եւրոպայի մէջ իր վարչականներէն ոմանց տարած աշխատանքներուն բերումով՝ կարողացած է յառաջանել իր հոմանիշը Հանդիսացող եւրոպական միութիւն մը, սակայն իր նիւթական կարելիութիւնները սակաւաթիւ են առաջինին հետ բաղդատած: Այսուհանդերձ, ընկերակցութիւնը բաւական գործօն է ակադեմական աւելի մեծ միութիւններէ ներս (ինչպիսին են՝ Middle East Studies Association, American Historical Association, Society for the Advancement of Slavic Studies, եւայլն) եւ այդ միութեանց տարեկան գիտաժողովներէն ներս հայագիտական հարցերու նուիրումը ակադեմական ներկայացումներ կատարելու մէջ: Նշենք նաեւ, որ ընկերակցութիւնը իր հիմնադրութեան 20ամեակը տօնեց 1994ին, Լոս Անճելըսի UCLA համալսարանէն ներս կազմակերպուած յատուկ գիտաժողովով մը, որուն զուգահեռ ի գործ դրուեցաւ օրուան պատշաճ ճաշկերոյթ մը:

Այս ընկերակցութիւնը եւս ունի հրատարակչական բեղուն գործունէութիւն, որուն կարեւոր մէկ մարզը անդամներու գիտաժողովներու ընթացքին ներկայացուած եւ անտիպ եղող գործերը «Occasional Papers» պիտակին տակ խմորատիպ վիճակով հրապարակեր է, ինչ որ լաւ յաւելում մըն է Հայագիտական մարզի հրատարակութիւններուն վրայ: Ընկերակցութեան ա՛յլ կարեւոր աշխատանքներէն է նաեւ իրեն անդամ մասնագէտներուն տարեկան անուանացանկերու հրատարակումը, ինչպէս նաեւ միջազգային չափանիշով հայագիտական նիւթերու, յօդուածներու եւ ուսումնասիրութեանց նուիրումը մատենագիտութիւններու (Annual Bibliography of Armenian Studies) պատրաստութիւնն ու հրապարակումը, որոնք կարեւոր հետազոտական արժէք կը ներկայացնեն անկասկած:

Պէտք է նաեւ ընդգծել, որ հայագիտական ընկերակցութեանց յառաջացումին ու անոնց միջոցաւ անհատ հայագէտ-ակադեմականներու միջեւ յարաբերութեանց սերտացումը, ինչպէս նաեւ համակարգչային գիտարուեստին ընձեռած կարելիութիւնները, վերջին տարիներուն, նորանոր աշխատանքներու եւ անոնցմէ բխած հրատարակութիւններու առիթ կ'ընծայեն: Ասոր վրայ կ'աւելնայ այն իրողութիւնը, որ հայագիտութիւնը իր տարբեր մարզերով նոր գիտութիւններու եւ տիւսիփիլիմներու հետ մշտական յարաբերութեան մէջ ըլլալով ծնունդ կու տայ անոնց հետ ընդելուզուած աշխատանքային եւ հետազոտական նոր դաշտերու, որոնք կու գան հարստացնելու

Հայագիտության դասական ըմբռնումները եւ նոր արահետներ կը բանան անոր առջեւ:

Ա. Հայագիտական Ընկերակցութեանց Հրատարակութիւնները

Պէտք է ի յառաջագունէ յստակել, որ վերոնշեալ երկու Հայագիտական ընկերակցութիւններն ալ նորեկներ են գիտական-ակադեմական պարբերականներ Հրատարակելու մարզէն ներս: NAASRը անցեալի քանի մը ձախող փորձերէ ետք, վերջին տարիներուն վերստին միջամուծի եղաւ ընկերակցութեան անունով պարբերականի մը հրապարակման, որ կը կրէ «Journal of National Association for Armenian Studies and Research» վերտառութիւնը: Թէեւ պարբերականը վերըստին լոյս ընծայելն ու անոր թիւերը որոշ ուշացումով հրապարակելը ժխտական անդրադարձ կ'ունենան Հրատարակութեան վրայ առհասարակ, սակայն այդ պէտք չէ երբեք պատճառ նկատուի անտեսելու կամ թերազնահատելու պարբերականին մէջ լոյս տեսնող յօդուածներուն եւ ուսումնասիրութիւններուն որակն ու կարեւորութիւնը Հայագիտական մարզէն ներս: Պարբերականի 1992ի թիւը (առաքուած՝ 1994ին), ամբողջութեամբ նուիրուած է Հայկական Յեղասպանութեան ուսումնասիրման հարցին, որ այսօր չեչտակի կարեւորութիւն կը ստանայ, մանաւանդ որ կը գտնուինք Մեծ Եղեռնի 80ամեակի յիշատակման ժամանակաշրջանին մէջ:

Երկրորդ ընկերակցութեան՝ «Society for Armenian Studies» պարբերական հրատարակութիւնը՝ «Journal of the Society for Armenian Studies»ն է: Թէեւ անիկա եւս կը տառապի ուշ հրապարակուելու ախտէն, սակայն աւելի որակաւոր հրատարակութիւն մըն է, որ 1995 թուականին իր 1984ի առաջին թիւին համար «The Best New Journal» տիտղոսին արժանացաւ Ամերիկայի «Conference of Editors of Learned Journals»ին կողմէն: Պարբերականի հիմնական խնդիրը ա՛յն է, որ իր պարունակած յօդուածները ընդհանրապէս Հայագիտական մարզէն ներս պատմագրական, պատմագիտական, բանասիրական, մշակութային եւ լեզուաբանական ու ա՛յլ հնադարեան հարցերուն կը վերաբերի եւ շատ քիչ է - չըսելու համար անգոյ - հայ ժողովուրդին մերօրեայ հարցերուն նուիրուած եւ հանրութեան համար աւելի հետաքրքրական ու մատչելի եղող յօդուածներու եւ ուսումնասիրութեանց թիւը: Պարբերականին հիմնադիր-խմբագիրն է փրոֆ. Աւետիս Սանճեան, ետքը՝ այդ գործը շարունակած է փրոֆ. Ճէյմս Ռասըլ, որուն խմբագրութեան օրով պարբերականէն ոչ մէկ թիւ լոյս ընծայուած է: Ներկայիս, պարբերականի խմբագրութիւնը ստանձնած է Միչիկընի համալսարանի Տիրպորնի մասնաճիւղի (University of Michigan, Dearborn) Հայկական

Կեդրոնի վարիչ՝ փրոֆ. Տէնիս Փափազեան, որ կը ծրագրէ արագ կերպով հրատարակել պարբերականին ուշացած թիւերը:

Այս բաժինը փակելէ առաջ պէտք է ըսենք, որ ԱՄՆներու հայազիտական մամուլի մաս կազմող այս պարբերականներուն ստեղծումն ու գոյութիւնը մեծ բան կը պարտի ամերիկեան համալսարաններէն ներս յառաջացած հայազիտական ամպիոններուն եւ անոնց շուրջ համախմբուած դասախօսներուն, գիտաշխատողներուն եւ յետաւարտական կարգերու ուսանողներուն կամ տղթորական թեկնածուներուն:

Բ. «Նորարար» Հրատարակութիւններ

Նորանոր հրատարակութիւններու շարքին պիտի դասենք վերջին քանի մը տարիներուն ԱՄՆներու մէջ լոյս տեսնող պարբերականներ եւ ա՛յլ հրատարակութիւններ, որոնք կը կրեն զանազան տիպիփիմներէ ազդուած ըլլալու դրոշմը եւ ստեղծուած այս խառնածին (Hybrid) կացութեան բերումով նոր լոյսի տակ, revisionist ձեւով կը քննեն հայազիտութեան վերաբերող դասական կալուածները: Պէտք է նաեւ ըսել, որ նորարարութիւնը այս պարագային միայն գրական, գրականագիտական, լեզուական-լեզուաբանական եւ պատմական-պատմագիտական մարզերուն չի՝ վերաբերիր, այլ կը շրջանցէ զանոնք՝ հասնելով մինչեւ իսկ քաղաքական-գաղափարական եւ քաղաքական գիտութեանց (Political Science) կալուածները:

Թէեւ այս նորարար մտածողութեան ուսումնասիրութիւններուն կը ծանօթանանք ընդհանրապէս համակարգչային ցանցերու վրայ ելեկտրոնիք միջոցներով՝ ակադեմականներու եւ մասնագէտներու միջեւ ուղարկուող տեղեկատուութեանց ճամբով, այսուհանդերձ, պէտք է ըսել, որ կացութիւնը այդ մակարդակէն դուրս գալով՝ մեզի կը ներկայանայ մամուլի դասական հասկացողութիւնը կրող առնուազն երկու պարբերականներով:

Այս նոր մտածողութեան լաւագոյն ներկայացուցիչը վերջին շրջանին լոյս տեսնող «Diaspora - A Journal of Transnational Studies»-ն է, որուն ետին կանգնող գաղափարախօսութիւնը կը խտանայ տարբեր պետական համակարգերու ներքեւ ապրող ու գործող սփիւռքներուն միջեւ յարաբերութիւններն ու աշխատանքները կանոնաւորելու եզրերու փնտռողին մէջ: Պարբերականի խմբագիրն է Ուէսլէյըն համալսարանի գրականութեան դասախօս՝ փրոֆ. Խաչիկ Թէօյէօեան, որ իր հիմնական մասնագիտութեան՝ գրականութեան կողքին, բաւականին հմուտ է հայ քաղաքական մտքի զարգացման եւ անոր մերօրեայ կիրարկման մէջ: Հրատարակութեան համեմատաբար նոր ըլլալը,

տակաւին իր շուրջ համախմբած չէ թիկունք կանգնող ակադեմական-մասնագիտական որակն ու թիւը: Կասկածէ դուրս է, սակայն, որ այս հրատարակութիւնը Ամերիկայի հայագիտական մամուլի ապագայի կարեւոր կռուաններէն մէկը պիտի ըլլայ:

Մնալով նորարար հրատարակութիւններու շարքէն ներս, կ'արժէ յիշատակել Ամերիկայի մէջ վերջին քանի մը տարիներուն թերեւս ոչ կանոնաւոր կերպով լոյս տեսնող *Raft* գրական-գրաքննադատական պարբերականը, որուն յառաջացման մէջ մեծ դեր խաղացին կարգ մը ամերիկահայ գրականագէտներ, ինչպէս Վահէ Օշական:

3.

ԿԻՍԱ-ԱԿԱԴԵՄԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Այս բաժինին տուի կիսա-ակադեմական մակդիրը, որովհետեւ հոն կ'ուզեմ զետեղել հրատարակութիւններ, որոնք մէկ կողմէ չեն ամբողջացներ ակադեմական որակի հրատարակութեանց չափանիշները, իսկ միւս կողմէն չեն կրնար ժողովրդական մամուլին մէջ լոյս տեսնող հայագիտական առարկաներով բաղդատուիլ:

Ա. Յատուկ Տիպի Հրատարակութիւններ

Այս մարզին մէջ առաջին հերթին նկատի պէտք է ունենալ երկար տարիներէ ի վեր Լիօ Համալեանի խմբագրութեամբ լոյս տեսնող «Ararat» անգլիատառ, գրական, գրաքննադատական պարբերականը, որ տարիներ շարունակ հայ գրական կալուածէն ներս որոշ ճաշակ եւ նրբութիւն փոխանցած է ամերիկայի ոչ անպայման ակադեմական, այլ ընդհանրապէս ժողովրդական լայն զանգուածներուն:

Դարձեալ այս մարզէն ներս մէկ ա'յլ երեւոյթ է, եւ հոս կը շեշտեմ «երեւոյթ» բառը, Լոս Անճելըսի մէջ լոյս տեսնող «Նաւասարդ» գրական ամսաթերթը: Անշուշտ աւելի քան գնահատելի է անոր խմբագրին, Արմէն Տոնոյեանի 12 տարիէ ի վեր պարբերաթերթը լոյս ընծայումը եւ զանիկա Պէյրութի մէջ լոյս տեսնող «Բագին» գրական-գեղարուեստական պարբերաթերթի ուղղութեամբ հունաւորելու փորձերը: Պէտք է ընդգծել, սակայն, որ հակառակ այս պարբերականի խմբագրութեան տաժած յաւակնութեանց, կարելի չէ զանիկա ակադեմական-մասնագիտական որակի հրատարակութիւն նկատել: Լաւագոյն պարագային,

անիկա եւս քիչ թէ շատ կ'ամբողջացնէ կիսա-ակադեմական, ժողովուրդի աւելի լայն զանգուածին ուղղուած հրատարակութիւն մը ըլլալու կոչումը:

Պարբերականին մէջ վերջին հանգրուանին նշմարելի է կարգ մը հայրենաբնակ որակաւոր մասնագէտներու ստորագրութիւնները: Անշուշտ գնահատելի երեւոյթ է, որովհետեւ մասամբ կը հարթէ որակի բարձրացման խնդիրը: Սակայն, ինչպէս պիտի բացատրեմ քիչ մը վարը տալիք անտաճանաչումներու բաժինով, վերջնական լուծում չեն, պարբերականի մակարդակի բարձրացման համար:

Բ. Երիտասարդական-Ուսանողական Հրատարակութիւններ

Այս մասով ես կ'ուզեմ անդրադառնալ հայագիտական մարզին հետ թերեւս քիչ մը հեռուէն աղերս ունեցող, սակայն միաժամանակ կարելորդ նշանակութիւն ունեցող երիտասարդական-ուսանողական հրատարակութիւններուն, որոնք վերջին շրջանին տեղ-տեղ կը ծաղկին եւ շուտով ալ կը խամրին: Հոս տեղը չէ թերեւս այս ընթացքին ետին կանգնող պատճառականութեան վերլուծումը կատարելու: Պէտք է սակայն ընդգծել, որ երիտասարդական-ուսանողական այս փորձերը կարելորդ ազդակներ են, որովհետեւ հոնկէ պիտի ծնին հայագիտութեան դասական կալուածին իրենց ներդրումը բերող ապագայ մասնագէտները: Հետեւաբար, եթէ այս հրատարակութիւններու անմնայուն ընթացքին ետին կը կանգնի մեր անհետաքրքրութիւնն ու երիտասարդութեան եւ ուսանողութեան գործին նկատմամբ մեր քաջալերանքին պակասը, այդ պարագային հարցը կը մնայ դարմանելի երեւոյթ:

Այս իմաստով, 1980ական թուականներու վերջաւորութեան հետաքրքրական երեւոյթ էր, օրինակ՝ UCLA համալսարանի Հայ Ուսանողական Միութեան Զանգերով հրատարակուած «Վայր» (Locus) տարեգիրքը, որ իր բովանդակած նիւթերու հայագիտական մարզին բերած ուսանողական մակարդակի ներդրումէն աւելի կը փորձէ պատասխանել քաղաքական-գաղափարական բնոյթ ունեցող էական հարցի մը: Կորպաչեւեան բարենորոգութիւններէն առաջ ծաւալած այս շարժումի ղեկավար ուսանողները («Վայր»ի խմբագիրը Վահէ Օշականին զաւակը՝ Արա Օշականն էր) կը կառչէին այն սկզբունքին, թէ Սփիւռքը հայութեան համար վերջնական կեցութեան տեղ, վայր է: Հետեւաբար, անոնք իրենց պարբերականը կոչած էին «Վայր» եւ իրենց գրութիւններով - ազդուած մեծ մասամբ Վահէ Օշականի այս գծով արտայայտած մտքերէն - այդ գաղափարը կը պաշտպանէին: Ասոր կ'ընդգլխամանար ուսանողական մէկ ա'յլ մտածողութիւն, որ Սփիւռքը

ժամանակակուրր երեւոյթ կը նկատէր: Այս երկրորդ խմբակցութիւնը իր մտքերը հրապարակեց, օրին «Ասպարէզ» օրաթերթին մէջ երկշաբաթեայ դրուժեամբ լոյս տեսնող ներդիրով մը, որ կոչեց «Աքսոր», իբրեւ բնութագրում սփիւռքի իսկական զնահատականին: Քանի մը տարիներու ընթացքին, այս երկու խմբակցութեանց միջեւ ծագած բանակռիւր, որ կը տարուէր ուսանողական յատուկ խայծով ու խանդով, կազուրիչ էր նոյնիսկ հիմնաւորուած ակադեմականներու եւ մասնագէտներու շրջանակներուն: Դժբախտաբար, այս եւ նման երեւոյթներու շարունակումը չապահովուեցաւ եւ մենք այսօր զուրկ ենք հայագիտական մամուլի կալուածին համար հական-ժամանակակից նիւթեր տրամադրող ուսանողական-երիտասարդական հրատարակութիւններէ:

Հետաքրքրականը այն է, որ «Վայր»ի նախկին խմբագրական կազմէն քանի մը երիտասարդներ, ներկայիս կը հրապարակեն «Aspora» ուսանողական-երիտասարդական պարբերականը, որ ազգային-ընկերային հարցերու արծարծման լաւ բեմ է ինքնին: Սակայն, հականը այն է, որ հոս այլեւս չկան ո՛րեւէ հրատարակութեան համն ու հոտը տուող տասնամեակ մը առաջ գոյութիւն ունեցող սուր վէճերը, ինչ որ հրատարակութիւնը կը զրկէ ուսանողական խաւը տագնապեցնող ուժականութենէն:

Պէտք է նաեւ յիշել, որ վերջին շրջանին Լոս Անճելըսի Միթարեան Կրթական Հիմնարկի հայագիտական դասընթացներուն հետեւող ուսանողները, 1994էն ի վեր կը հրատարակեն «Այգ» պարբերականը, որմէ ցարդ ութը թիւ լոյս տեսած է: «Այգ»ի մէջ լոյս տեսնող եւ հայագիտական որոշ արժէք ներկայացնող գրութիւնները Հիմնարկի հայագիտական դասընթացներուն մասնակցողներուն ուսանողական փորձերն են եւ իբրեւ այդպիսին՝ պէտք է քաջալերուին:

4.

ՕՐԱԹԵՐԹԱՅԻՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու հայագիտական մամուլի պատմական-տեղեկատուական այս ակնարկը ամբողջացնելու համար, հարկ կը զգամ քանի մը բառով նաեւ բնութագրել այդ մարզին պատկանող, բայց լրատուական թերթերու միջոցաւ տարածուող գրականութեան:

Այս ծիրէն ներս հարկ է խօսիլ երկու տարբեր ուղղութիւններով: Առաջին՝ թերթերու զուգահեռ եւ ներդիրի ձեւով հրապարակուող

գործեր, իսկ երկրորդ՝ թերթերու մէջ յատուկ էջերով լոյս տեսնող եւ հայագիտական որոշ արժէք ներկայացնող յօդուածներ ու գրութիւններ:

Թերեւս առաջին ուղղութեան լաւագոյն ներկայացուցիչը ժամանակի ընթացքին թերթերու զուգահեռ իբրեւ ներդիր հրատարակուող գրական-հայագիտական յաւելումներն են: Այս իմաստով, լաւագոյն ներկայացուցիչը կարելի է սեպել Գանատայի «Հորիզոն» եւ Լոս Անճելըսի «Ասպարէզ» թերթերուն մէջ միաժամանակ լոյս ընծայուող «Գրական յաւելում»ը, որ ներկայիս կը շարունակուի իբրեւ ներդիր լոյս ընծայուիլ միմիայն «Հորիզոն»ի մէջ: «Գրական Յաւելում»ը ոչ միայն գրական պարբերաթերթ է, այլ նաեւ հիմնական հայագիտական հարցեր շօշափող հրատարակութիւն: Ժամանակի նեղ սահմաններուն պատճառով պիտի չկրնամ հիմնական գնահատական մը տարազել պարբերականի արժէքի մասին: Կը բաւարարուիմ ըսելով, որ անիկա եւս իր շինիչ ներդրումը ունի Ամերիկայի հայագիտական մամուլի մանաւանդ հայատառ բնագաւառէն ներս եւ տարիներու ընթացքին իր հրամցուցած գրութիւններով եթէ ոչ զուտ ակադեմական-մասնագիտական շրջանակներու, գէթ ժողովրդային լայն խաւերուն որակաւոր տեղեկանք եւ գրութիւններ փոխանցած է այդ ուղղութեամբ:

Կը մնայ նաեւ գնահատել թերթերու յատուկ էջերով տրամադրուած հայատառ եւ անգլիատառ յօդուածներն ու գրութիւնները, որոնք անպայման մաս կը կազմեն ԱՄՆներու հայագիտական մամուլի ընդհանրական ընտանիքին: Ահաւասիկ, այստեղ պէտք է զետեղել Վահէ Օշականի «Ասպարէզ»ի մէջ լոյս տեսնող գրական-գրաքննադատական էջերը, Մինաս Թէօլէօլեանի եւ Յակոբ Կարապետի «Հայրենիք»ի եւ «Նոր Կեանք»ի մէջ լոյս ընծայած գրութիւնները, ինչպէս նաեւ զանազան նիւթերու մէջ Հայաստանի ու հայութեան լեզուական, բանասիրական, ընկերային, պատմական, պատմագիտական եւ ա'յլ մարզերուն նուիրուած եւ հայրենաբնակ նոր թէ՛ հին սերունդի հայագէտներու ստորագրութիւնները կրող գրութիւնները, որոնք բոլորն ալ - նոյնիսկ եթէ որոշ պարագաներուն միջակութենէ տառապող-կը ճոխացնեն մեր գիտելիքներու պաշարը:

5.

ԱՌՏԱՃԱՆԱԶՈՒՄՆԵՐ ԵՒ ՀԱՒԱՆԱԿԱՆ ԼՈՒԾՈՒՄՆԵՐ

Զեկուցումիս մէջ - առնուազն մինչեւ հոս - փորձեցի տալ նիւթիս պատմական-տեղեկատուական ակնարկը, գրեթէ միշտ արծարծելով անոր դրական կողմերը: Այս մօտեցումը կողմնակալութեան

հետեւանք չէ, որովհետեւ ի սկզբանէ մտքիս մէջ ունէի նիւթի դրական ներկայացումը, նախքան վերջին (ախտաճանաչումներ) բաժինով կատարելիք դիտողութիւններս ու վերլուծումս: Հետեւաբար, այս բաժնով, պիտի ծանրանամ ընդհանրապէս ԱՄՆներու հայազիտական մամուլի մէջ նշմարուած թերութիւններուն, դժուարութիւններուն եւ պիտի փորձեմ որոշ չափով պատկերացում մը տալ այդ կացութիւններէն խուսափելու միջոցներուն մասին:

Թէեւ ԱՄՆներու հայազիտական մամուլը կը գործէ երկրի մը մէջ, որ միջազգային չափանիշեր հաստատած է ակադեմական-մասնագիտական հետազոտութիւնը ընկերութեան եւ պետականութեան օգտին ծառայեցնելու եւ անկէ ստացուած վերլուծումները անմիջապէս գործադրութեան դնելու իմաստով, նոյնը կարելի չէ ըսել հայազիտական մամուլի պարագային: Խնդիրը կը ծագի այն հարցէն, որ Ամերիկայի հայազիտական մամուլը ընդհանրապէս մեր գրականութեան, մշակոյթին, քաղաքակրթութեան ու պատմութեան չա՛տ հին հանգրուաններով զբաղած է եւ վերջին հարիւրամեակի լեզուական, պատմական եւ ա՛յլ հարցերը (որոնք դաստիարակիչ կրնան ըլլալ մերօրեայ համահայկական հարցերու կապակցութեամբ) քանակով շատ քիչ են: Ա՛յլ խօսքով, ինչ նորութիւն կամ հետաքրքրութիւն պիտի յառաջացնեն Հայաստանի թուչնազգիներով, հայ ազնուականութեան մերօրեայ ճիւղերով զբաղիլը, երբ պահանջուածը տարբեր բան է:

Մէկ ա՛յլ խնդիր է հայ մասնագէտներու եւ ակադեմականներու – մանաւանդ երիտասարդ տարրերու – գրութիւնները աւելի մեծ ու միջազգային համբաւ վայելող պարբերականներու մէջ տպելու մարմաջը, ի հեճուկս հայկական պարբերականներուն: Այս հարցը որոշ չափով հասկնալի է, սակայն երբ ենթականերուն ջախջախիչ մեծամասնութիւնը միայն այս ուղղութեան կը հետեւին, ատիկա ինքնաբերաբար ԱՄՆներու հայազիտական մամուլը տկարացման կը տանի: Պէտք է հետամուտ ըլլալ այս հարցին եւ փորձել ներգրաւել այս երիտասարդ մասնագէտ տարրերը: Այս կարելի է մասամբ ընել այժմէականացնելով մեր պարբերականներուն բովանդակութիւնը, որպէսզի անոնք հրապուրեն հայ եւ օտար երիտասարդ մասնագէտները:

Ասոր կը հետեւի այն, որ իբրեւ հայազիտութեան զանազան մարգերու մասնագէտներ տակաւին միջազգային չափանիշով իրար ծանօթանալու, իրարու գործերէն տեղեակ ըլլալու եւ իրարու հետ ակադեմական հարցեր արծարծելու ցանցեր յառաջացուցած չենք եւ շատ յաճախ մեր պատեաններուն մէջ քաշուած եւ միայն օտար ակադեմական շրջանակներուն հետ յարաբերելով կ'ապրինք: Հոս կրկնակի կարեւոր կը դառնայ հայ ակադեմական ընկերակցութիւններու թիւին բազմացումը, զանոնք աշխուժացնելը եւ մանաւանդ անոնց անդամներուն միջեւ յարաբերութեան եզրեր գտնելը, որ այս օրերուն բաւական

դիւրին կրնայ ըլլալ, եթէ առնուազն հետեւինք համակարգչային ցանցերով յարաբերելու արդէն իսկ տարածուած ձեւերուն:

Ասոր կը հետեւին նաեւ տեղականէ աւելի միջազգային չափանիշներով գիտաժողովներ կազմակերպելը, որոնց նիւթական ծախսերուն կարեւոր մասը – չըսելու համար բոլորը – կարելի է պատշաճ եւ մանրամասն դիմումներով ստանալ միջազգային զանազան հաստատութիւններէ: Այս գծով, մեզ ամուլթեան մատնող մեր այս մարզին մէջ շատ քիչ տեղեկութիւն եւ ծանօթութիւն ունենալն է: Երեւակայեցէք տարեկան մէկ կամ երկու նման գիտաժողովներ, որոնց արդիւնքները միաժամանակ կը տրամադրուին զանազան երկիրներու որակաւոր հայագիտական պարբերականներուն՝ տպագրելու եւ տարածելու նպատակով: Նման ընթացք իսկապէս գնահատելի կ'ըլլայ:

Մէկ ա'յլ երեւոյթ, որ նաեւ անյապաղ դարմանումի կը կարօտի: Գիտե՛նք, որ վերջին շրջանին հայրենիքի դիմադրաւած տնտեսական սուր տագնապներուն բերումով, հայրենաբնակ մեր մասնագէտները խոճալի իրավիճակի մատնուած են: Եղան եւ տակաւին կ'ըլլան պարագաներ, ուր անձեր իրենց միջակութեան մէջ տապալակող հրատարակութիւններուն թափ տալու համար՝ մեր չափանիշներով չնչին նկատուող գումարներով ծախու կ'առնեն հայրենի մեր մտաւորականները եւ անոնց գրութիւնները կը տպեն, երբ անդին նման բան անկասկած որ կ'արժեզրկէ եւ որակէ դուրս կը բերէ հայագիտական ուսումնասիրութեանց մակարդակը: Եթէ կարող ենք մենք պէտք է յատուկ honorariumներով ներգրաւենք մեր հայրենաբնակ որակաւոր մտաւորականները, ինչպէս նաեւ մշտական յարաբերութեան մէջ ըլլանք անոնց հետ եւ մեր հետազոտական աշխատանքները համադրենք անոնց հետ: Ամէն պարագային բան մը պէտք է ընենք այս մտաւորական «մաքսանենգութեան» նկատմամբ:

Կարեւոր է նաեւ երիտասարդական-ուսանողական մարզին հաւատք ընծայել ու մեր վաղուան մտաւորականները քաջալերել: Այս մասին արտայայտուեցայ վերը:

Լոս Անճելըս – Ա.Մ.Ն.

ԿԱՐՈՅ ՄՈՄՃԵԱՆ